

Cristina Feneșan, *Convertiri la islam în spațiul carpato-dunărean* (secolele XV–XIX), Editura Militară, București, 2020, 466 p.

Avăzut de curând lumina tiparului un impresionant volum dedicat unui subiect delicat, cel al convertirilor la islam realizate în spațiul carpato-dunărean pe parcursul mai multor secole, de la primele contacte cu civilizația otomană și pandantul său religios și până în veacul al XIX-lea. Lucrarea este semnată de distinsa cercetătoare Cristina Feneșan și a fost alcătuită în cadrul programelor de cercetare ale Institutului de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române între anii 2015–2019. O lectură cu impact intelectual și o experiență familială au fost ingredientele care au potențat interesul față de acest subiect, ce a atras după sine o laborioasă acumulare de material documentar și istoriografic, prelucrat cu acribie și o deosebită atenție pentru detalii și nuanțe. Scopul demersului de față a fost acela de a analiza impactul pe care islamul l-a avut asupra civilizației balcanice (și românești, în speță), precum și actualitatea convertirilor la această religie revelată.

Volumul debutează cu un consistent *Cuvânt-înainte*, în fapt un sinopsis al acestei lucrări, în care sunt prezentate atât intențiile autoarei, cât și realizările de parcurs, problemele cu care s-a confruntat cercetarea, dilemele generate de un subiect atât de complex, care privește nu doar aspecte economice, sociale sau politice, cât mai ales natura umană în esența ei. Practic, istoricul Cristina Feneșan a extins cercetările domniei sale de la cazurile punctuale de convertire la islam ale voievozilor și familiilor acestora (cazuri tratate parțial cu ani buni în urmă și de Nicolae Iorga), la fenomenul general al convertirii unor categorii umane dintre cele mai diverse pe parcursul impunerii stăpânirii otomane în Peninsula Balcanică și la nord de Dunăre. Ca notă generală a întregului construct ideatic, convertirea la islam este definită de autoare ca fiind actul liber consimțit sau impus prin care o persoană adultă sau un minor renunță la credința proprie pentru a îmbrățișa una nouă. În consecință, urmărind expansiunea acestei religii revelate și confruntările sale cu creștinismul, cercetătoarea realizează o exegeză a cauzelor și împrejurărilor în care populații de etnii diferite din spațiul balcanic și carpato-dunărean au îmbrățișat voit sau nu credința în Allah și în profetul său, Mahomed.

Primul capitol al cărții – *Convertirea la islam* – reprezintă o analiză comparativă a apostaziei creștine contrapusă apostaziei în islamul sunnit, analiză fundamentată de autoare atât pe canoanele Bisericii Ortodoxe (transpuse și în legislația Țărilor Române), cât și pe interpretările coranice, ale doctrinei islamice clasice și ale opiniilor juridice (*fatvane*) formulate de căpeteniile învățaților religioși. Incursiunea în structurile spirituale ale celor două civilizații (europeană-creștină și otomană-islamică) îi dă posibilitate istoricului să dezvăluie un peisaj extrem de variat al modalităților în care convertirile au fost percepute și s-a reacționat față de ele. Pe de-o parte, în cazul apostaziei creștine s-a sesizat o nuanțare evidentă legată de persoana și condițiile convertirii: de la o atitudine mai blândă față de copiii și tinerii luați captivi și obligați să se convertească, la o mare asprime față de apostazia liber consimțită a adulților. Dacă în cazul primilor revenirea în sânul Bisericii Ortodoxe a presupus doar spovedania și pocania timp de 7 zile, în cazul adulților ispășirea păcatului s-a cerut prin pocăință asiduă, graduală, pe o perioadă de circa 12 ani. Infinit mai complicate au fost cazurile preoților ortodocși apostatați, convertirea acestora fiind, se pare, încurajată în mod deosebit de autoritățile otomane în veacul al XVIII-lea, după cum a putut constata autoarea. Prin exemple concrete ale unor cazuri ce au răzbătut prin colbul secolelor se poate intui drama acelor preoți care au preferat să își părăsească familia decât credința în care au fost hirotoniți, dar și a celor care (din motive care poate că scapă cercetării, uneori chiar compromiși în mod intenționat) au ales să se lapede de ea și să îmbrățișeze o cu totul altă dedicare spirituală. Cercetătoarea ține să reliefeze o chestiune deosebit de interesantă prin implicațiile sale: interesul deosebit al autorităților otomane de a elimina toate legăturile noilor musulmani cu membrii comunității creștine de unde proveneau, punându-se stavile de netrecut între cei nevoiți să se declare musulmani și foștii coreligionari.

De cealaltă parte, apostazia în islamul sunnit a fost privită ca o părăsire a credinței prin respingerea crezului musulman și comportamentul necuviincios față de Profet sau Coran, fiind condamnată

cu mare asprime în versetele coranice. După cum a putut constata autoarea, viziunea asupra apostaziei a variat în funcție de școlile juridice sunnite, dar a avut consecințe dramatice asupra vieții, moștenirii, căsătoriei, fiind considerată o infracțiune majoră, alături de desfrâu și uciderea unui musulman. De altfel, pe lângă damnarea apostatului în lumea de apoi, pedeapsa capitală a fost cea care s-a aplicat celor care au abdicat de la preceptele islamice. Și în cazul acestora din urmă, s-a putut observa că atitudinea instanțelor juridice și religioase a fost mai flexibilă în cazurile noilor musulmani (cărora li se permitea o perioadă de cumpănire și pocăință), precum și al femeilor, dacă pedeapsa corporală, detenția sau vânzarea ca sclave puteau fi numite astfel. În fapt, după cum judicios remarcă autoarea, atitudinea drastică a autorităților otomane față de cei apostatați, dar și grija deosebită ca noii convertiți să respecte cu strictețe preceptele noii religii revelate a venit din preocuparea de a se înlătura orice reminiscențe creștine sau iudaice care ar fi putut deveni în timp trepte spre erezia islamică sau sincretismul religios. Din parcurgerea unui număr de cazuri concrete s-a putut constata că, cel puțin la prima generație, noii convertiți la islam au mai practicat o serie de obiceiuri creștine ca botezul copiilor, ținerea sărbătorilor creștine, venerarea sfinților creștini, a lăcașurilor de cult, a strămoșilor, precum și a apei sfințite. Față de toate aceste forme de manifestare „poluante” islamul a formulat interdicții ferme, dovadă că el nu a acceptat convertiri incomplete, de față.

Condițiile convertirii la islam este problematică tratată de autoare în cel de-al doilea capitol al lucrării, pornind de la ideea că procesul de convertire individuală sau de grup desfășurat în spațiul balcanic și carpato-dunărean a fost o consecință a cuceririi și islamizării Peninsulei Balcanice; cu precizarea extrem de importantă că islamizarea a depășit actul convertirii deoarece fenomenul nu a implicat doar adoptarea unei noi credințe, ci mai ales transformarea deplină a modului de viață, a culturii și psihologiei individului, chiar și a statutului său social în unele cazuri. O justă înțelegere a procesului de convertire trebuie relaționată cu ritmul, durata și modul în care trupele otomane au cucerit spațiul balcanic și și-au extins influența la nord de Dunăre. Din această perspectivă, cercetătoarea Cristina Feneșan ia în discuție controversa existentă în istoriografie legată de caracterul procesului de cucerire otomană, controversă care poate fi cristalizată în două teorii diametral opuse. Una, cea a „catastrofei” și „nenorocirii”, promovată de istoricii din Balcani, ce a produs violențe

și distrugerii care au secătuit demografic regiunile balcanice. Și cea de-a doua, avansată cu preponderență de istoricii turci, a „binecuvântării” și „binefacerii”, conform căreia cucerirea otomană a generat un proces care a adus pacea și stabilitatea în Balcani prin înlăturarea anarhiei feudale și a fiscalității excesive. Din propriile constatări, autoarea conchide că cercetările temeinice asupra registrelor de recensământ otomane, efectuate cu bunăcredință de istoricii turci, și nu numai, au impus o interpretare mult mai nuanțată, conform căreia cucerirea otomană, realizată treptat, gradual și în moduri diferite, nu a produs o ruptură dramatică în viața economică și socială a Balcanilor, deoarece sistemul administrativ otoman a asigurat condițiile necesare continuității tradițiilor și formelor locale de trai dintr-un interes în principal economic, acela al rentabilității fiscale, toate aceste zone cucerite sau controlate trebuind să rămână viabile din punct de vedere economico-fiscal.

Caracterul islamizării a reprezentat un alt punct de interes abordat de istoricul Cristina Feneșan, care constată că acest proces a îmbrăcat forme evidente diferite în Anatolia și în Peninsula Balcanică. În primul rând, în Anatolia islamizarea (desfășurată între secolele X–XVI) s-a suprapus și a coincis cu procesul de turcizare, întreținut de migrația continuă și de colonizarea triburilor turcmene, fenomen care este mult mai puțin sesizat în Balcani, unde autoritatea statală otomană a controlat îndeaproape așezarea nomazilor turcmeni, majoritatea musulmanilor stabiliți în peninsula provenind din Anatolia. Apoi, o altă diferență frapantă este dată de durata procesului, care în Anatolia s-a desfășurat pe perioada a patru secole, în timp ce în Balcani doar într-un secol. Modalitățile de acțiune ale statului otoman au fost, de asemenea, diferite: în Anatolia, prin campanii succesive, s-a desființat unitatea statală făurită de Imperiul Bizantin, pentru ca părțile rezultate să fie aglutinate de statul otoman; în Balcani, toate acele unități statale și teritoriale medievale au fost cucerite rând pe rând și unificate apoi din punct de vedere economic, politic și administrativ-teritorial în cadrul noului imperiu care s-a forjat în veacul al XV-lea. Alți factori decisivi în promovarea și susținerea procesului de islamizare au fost funcționarii din instituțiile otomane, precum și oastea cantonată în orașe și în punctele strategice principale. Un rol distinctiv a revenit dervișilor confreriei Bektaşyye, care au avut datoria de a organiza sub controlul statului toate acele populații practicante ale unui islam superficial și prost asimilat, căci s-a constatat de către sociologi că în primele secole convertirea religioasă

a fost mai mult o realitate socială decât una religioasă, noii musulmani oscilând o vreme între noua și vechea credință.

O parte consistentă a capitolului este dedicată de autoare unei interesante și aplicate comparații între particularitățile islamizării diferitelor regiuni balcanice medievale, care explică extrem de concludent evoluțiile ulterioare ale actualelor state balcanice. În Albania, bunăoară, s-a observat că islamizarea a avut ca principal factor atitudinea elitelor sociale față de redistribuirea proprietăților de pământ, nobilii albanezi aderând treptat la noua structură politico-administrativă și religioasă, la început ca timarioți creștini care au fost integrați în administrația locală, mai apoi ca parte integrantă a noilor structuri statale prin acceptarea islamului în mod necondiționat. Lumea rurală, pauperă în cea mai mare parte, s-a convertit în principal din motive fiscale. Ceea ce se observă este faptul că islamizarea albanezilor nu doar că a produs o ruptură cu vechile credințe și tradiții, dar a impus schimbări fundamentale ale identității și statutului social. Bosnia reprezintă o altă variantă a modului în care procesul de islamizare s-a manifestat, căci aici el a dobândit o amploare și o profunzime aparte. Faptul s-a datorat, în viziunea autoarei, în bună măsură presiunii pe care Biserica catolică a exercitat-o asupra bosniacilor și a regilor lor ca urmare a îmbrățișării de către aceștia a ereziei bogomile. În consecință, convertirile au fost masive și totale, în timp musulmanii bosniaci devenind nu doar o parte însemnată a contingentelor otomane din Balcani, dar și un rezervor demografic important pentru otomanizarea Serbiei, Bulgariei, Ungariei și Banatului. Islamizarea Bulgariei a cunoscut de timpuriu convertirea unor conducători și a pomacilor (o populație slavă), dar și a unor nobili supraviețuitori cuceririi țaraterilor bulgare. Cu toate acestea, schimbările religioase, oarecum limitate, nu au atras după ele și pierderea limbii sau a obiceiurilor. În ceea ce privește Serbia, s-a conchis că în acest caz islamizarea a avut o importanță mai mare din punct de vedere militar, contingentele de martolosi jucând un rol important în controlul și stăpânirea vilaietului Timișoarei. În cazul sârbesc, convertirile au fost mai rare în veacurile XIV–XV, înregistrând o creștere de-abia după anul 1552. Cât despre Banat, aici s-a constatat că nu a existat o colonizare planificată la fel ca în restul Balcanilor, fiind doar dizlocate efective militare din ținuturile învecinate, cărora li s-au adăugat funcționari, meșteșugari, negustori și învățați. Este adevărat că s-au stabilit și unele grupuri de populație musulmană (mai ales bosniaci), dar acest fapt s-a petrecut cu precădere

în mediul urban, de unde s-a și ajuns la regruparea populației pe cartiere. Mediul rural a rămas în mare parte neatins, astfel că părăsirea Banatului de către otomani la cumpăna secolelor XVII–XVIII nu a lăsat urme foarte vizibile.

Cel de-al treilea capitol al lucrării, *Convertirea la islam. Mobil, procedură, ritual*, este o incursiune minuțioasă în universul formal și procedural al îmbrățișării noii religii de viitorii musulmani. Dacă în plan formal convertirea la islam poate fi definită ca un simplu act de voință, liber consimțită sau impusă, exprimată printr-o cerere verbală sau scrisă, înaintată de un individ sau de un grup, în realitate cercetătoarea constată că a fost vorba de o schimbare radicală, complexă, multiplă, care a diferit de la caz la caz și de la o regiune la alta a Imperiului Otoman. Sunt analizate extrem de detaliat, cu exemple și cazuri concrete furnizate de izvoarele juridice, documentare și narative, mobilurile convertirii, ritualul, dobândirea identității islamice prin schimbarea numelui și acordarea ținutei rituale, precum și procedura circumciziei care pecetluia trecerea la islam. În ceea ce privește motivațiile care au stat la baza convertirilor, s-a putut constata că extrem de rare sunt cazurile în care acestea au avut la bază cunoașterea și studiul amănunțit al religiei islamice. Cele mai numeroase cazuri au fost generate de situația social-economică precară, mizeră a unora, de salvarea vieții unor creștini condamnați la moarte pentru delict pedepsite de Șeriat, de dorința de a dobândi slujbe și grade în armata sau în administrația otomană, de sclavie sau de riscul de a fi vândut pe piața de sclavi etc. Procedura propriu-zisă pare a fi fost extrem de simplă: era vorba de rostirea mărturiei de credință (*Şahada*), întotdeauna în arabă, însoțită de gestul simbolic al ridicării degetului arătător de la mâna dreaptă. Mărturiile au fost fie individuale, fie colective (unele dintre ele au avut loc chiar în marele serai din Istanbul); seria de exemple-cazuri oferite de autoare relevă aceleași dileme umane: unele mărturisiri au fost voluntare, dar multe dintre ele au fost impuse, uneori chiar prin înșelarea bunei-credințe a unor creștini. Mai mult decât atât, se pare că au existat și situații în care s-a solicitat (sau impus) anumite gesturi suplimentare împotriva unor simboluri sacre ale creștinismului.

Mărturia de credință a fost urmată de acordarea unui nou nume celui convertit, care avea să simbolizeze miezul identității sale musulmane. Atribuite în funcție de statutul social al persoanei convertite (om liber sau sclav), aceste nume au făcut parte din onomastica frecvent întâlnită și au indicat, îndeobște, ritmul de desfășurare a procesului de

convertire și stadiul inițial de convertire la prima generație. S-a putut observa astfel că, inițial, noul nume atribuit persoanei convertite i s-a adăugat și numele creștin al tatălui. După mijlocul secolului al XV-lea numele creștin al tatălui a fost înlocuit cu patronimicul *Abd Allah* (robul lui Allah) – Abdullah, cel mai frecvent întâlnit până în veacul al XVI-lea și un indiciu contudent al convertirii la prima generație. Dobândirea ținutei rituale sau a valorii sale în bani a făcut obiectul numeroaselor cereri de convertire redactate de scribii otomani. Potrivit autoarei, aceste cereri au însumat 3 reguli islamice: asocierea convertiților cu un musulman de vază (demnitar), justificare dorinței persoanei ca demers oficial necesar și răsplata financiară sau primirea ținutei. Din numeroasele exemple cercetate de Cristina Feneșan se degajă concluzia că soluționarea acestor cereri (*khisve bahası*) a fost diferită de la caz la caz, în funcție de statutul social al convertitului; căci ținutele primite de domnitorii, boierii, demnitarii convertiți au fost caracterizate de opulență, semn al recunoașterii rangului înalt al convertitului, în timp ce oamenii de rând au trebuit să se mulțumescă cu ținute sau sume mult mai modeste, dar care îi puteau scoate din sărăcie. În fapt, prin intermediul noii ținute persoana care a îmbrățișat islamul s-a putut încadra pe deplin în societatea musulmană. În sfârșit, ceremonialul circumciziei (*sünnet*) a pecetluit convertirea la islam, cu precizarea că procedura musulmană s-a deosebit ca tehnică și rezultate de cea iudaică. În cazul copiilor sau a tinerilor musulmani, circumcizia a reprezentat un moment semnificativ al existenței lor în cadrul comunității masculine a societății, fiind însoțită de regulă de un întreg ritual festiv. Nu același lucru se poate spune în cazul copiilor răpiți sau al tinerilor creștini recrutați prin instituția tributului de sânge, care au fost supuși acestui procedeu în pofida voinței lor. Conform autoarei, circumcizia a reprezentat, la fel ca și astăzi, semnul distinctiv care i-a despărțit pe credincioșii musulmani de adepții celorlalte religii revelate.

Deosebit de interesant, prin prisma tematicii și a modului de tratare a acesteia este și cel de-al patrulea capitol al cărții – *Conviețuirile creștinilor cu musulmanii (căsătorii, concubinaj) ca mod de convertire la islam*. Autoarea și-a propus și a realizat în primul rând o analiză comparativă a modurilor în care Biserica Ortodoxă și instituțiile religioase islamice otomane s-au raportat la căsătorie, sesizând diferențe conceptuale semnificative. Astfel, pentru Biserica Ortodoxă căsătoria a reprezentat una din cele șapte Taine, care transcede limitele unui contract social, fiind oficiată în public, în

biserică de către preoții care înregistrau mai apoi uniunea religioasă în registrele de căsătorii. Potrivit canoanelor bisericești, căsătoria a fost apărută de o serie de impedimente absolute sau relative, printre care figurau și legăturile matrimoniale cu persoane de altă religie. În timp ce căsătoriile mixte între persoane de confesiuni creștine diferite au fost tolerate, deși nu încuviințate, cu condiția păstrării în esență al caracterului ortodox al familiei constituite, căsătoriile cu ereticii au fost interzise și anulate sub amenințarea cu afurisenia sau cu pocăința prelungită vreme de 5 ani. Pe de altă parte, în concepția islamului sunnit, căsătoria (*nikâh*) a fost tratată ca un contract civil, încheiat solemn cu acordul părintelui sau tutorelui în fața *kadiului* și a doi martori maturi. În mod diferit, *Coranul* a îngăduit căsătoria unui musulman cu femeie provenite din rândul popoarelor cărții, practicante ale religiilor revelate, cu condiția ca urmașii rezultați să fie crescuți în sânul Islamului. În schimb, căsătoria unei musulmane cu un nemusulman a fost interzisă cu desăvârșire dacă acesta nu ar fi îmbrățișat islamul ca urmare a mariajului.

Sunt prezentate mai apoi o seamă de căsătorii mixte sau concubinaje în spațiul carpato-dunărean pornind de la soțiile sau concubinele creștine ale sultanilor, la conviețuirea prinților și dregătorilor otomani cu domnițe și jupânițe din Țările Române, până la conviețuirea turcilor de rând cu românce ortodoxe sau căsătoriile mixte încheiate în teritoriile românești de astăzi ocupate de otomani. În ceea ce privește căsătoriile sultanilor cu prințese creștine din Bizanț sau Peninsula Balcanică s-a constatat că ele au fost practicate cu precădere în veacurile XIV–XV, cu respectarea prescripțiilor islamului sunnit fundamentate pe excepția prevăzută în *Coran* pentru oamenii cărții. Ele au fost încheiate îndeosebi în scopul alianțelor politice și dinastice în perioada de expansiune a statului otoman în Balcani și au fost treptat abandonate după căderea Constantinopolului, din veacul al XVI-lea capturarea femeilor din familiile domnitorilor înfrânți fiind mai degrabă un simbol al victoriei otomane decât o dorință de înrudire cu state mai puțin însemnate. Conviețuirea prinților sau a dregătorilor otomani cu fiice de domnitori sau de boieri creștini s-a întemeiat, de asemenea, pe interese de natură politică și diplomatică, un exemplu extrem de concludent prezentat în lucrare fiind cel al căsătoriei fiicei lui Mircea cel Bătrân cu unul din fiii lui Bayezid Ildırım, Musa Çelebi, menită să îl sprijine pe acesta din urmă în tentativa sa de a ocupa tronul tatălui său cu sprijin muntean. Căsătoriile dintre turcii de rând și românce ortodoxe sunt

mult mai puțin vizibile, deci mai greu de identificat, căci izvoarele interne ale Țărilor Române nu le menționează, ceea ce poate fi echivalentul unei excomunicări prin uitare din comunitatea creștină, în viziunea autoarei. Ca urmare a unei minuțioase cercetări în sursele otomane și românești s-a putut constata că au existat numeroși turci veniți în Țările Române în calitate de creditori ai domnitorilor sau boierilor sau de negustori, care au ales să conviețuiască (fie prin căsătorie, fie liber) cu femei creștine, ceea ce până la mijlocul secolului al XVI-lea nu a stârnit opoziția fățișă a țării, nici legislația contractării unor asemenea mariaje permanente sau temporare. Impedimentele care s-au ivit însă în sistemul de proprietate sau de moștenire i-au determinat pe domnitorii Țărilor Române să solicite sultanului Murad III să curme stabilirea musulmanilor în aceste țări și, mai ales, căsătoriile cu femei creștine. Urmarea a fost porunca sultanului din 1577 prin care s-a încercat să se pună capăt unor asemenea practici, deși ele au continuat să fie semnalate și în secolele următoare, cu toate inconvenientele și marasmele atrase în urma unor asemenea uniuni (unele voite, altele impuse cu forța). Cât despre căsătoriile mixte practicate în teritoriile ocupate de otomani, cazul Banatului de astăzi oferă Cristinei Feneșan un bun teren de analiză a cazurilor consemnate documentar. S-a putut constata astfel că asemenea uniuni maritale au fost încheiate și în acest spațiu între turci otomani și femei creștine (ortodoxe sau catolice), în fața *kadiului*, cu respectarea dreptului otoman și cu plata unei taxe pentru căsătorie, un sistem de taxare care evidențiază, în opinia autoarei, mai degrabă aspectul social-economic al instituției amintite, decât o alianță umană bazată pe afecțiune și respect reciproc.

Ultimul capitol al cărții – *Oameni de rând, oameni de vază, copii de suflet ai lui Allah, Studii de caz* – este o foarte interesantă și documentată incursiune în destinele unor renegați care, prin convertirea lor voluntară sau impusă de anumite condiționări, au stârnit la vremea lor reacții din cele mai diverse. Un numitor comun al acestor convertiri, semnalat ca atare de autoare, a fost acela că prin acest act s-au șters, practic, numele și identitatea persoanelor care au îmbrățișat credința în Allah și în profetul său. În consecință, pentru cercetătorii de astăzi este de cele mai multe ori imposibil să fie stabilită concordanța între numele inițial al renegaților și identitatea lor islamică. Aceasta deoarece multe dintre categoriile de acte otomane din epocă, consultate de autoare, nu cuprind decât numele islamic și locul de obârșie al convertitului, inclusiv în cazurile unor personaje

notorii ale statului otoman, cum au fost unii dintre marii viziri. Pe baza unor bogate surse documentare, juridice sau narative cercetătoarea reconstituie cu multă migală destinele unor convertiți la islam, pe care le grupează în funcție de modul în care aceștia și-au asumat sau nu această importantă mutație religioasă și de conștiință din viața lor. Pe de-o parte, sunt identificați acei renegați (spanioli, poloni, italieni, maghiari, români etc.) care în actele de revenire la creștinism sau în scrierile lor s-au străduit să șteargă din trecut indiciile unei convertiri la islam sau au sugerat un compromis religios impus de nevoia de a supraviețui. Exemplele cele mai elocvente care au putut fi reconstituite sunt cele ale lui Konstantin Mihajlović din Ostrovica (sau „Ienicarul sârb”), ale cărui memorii rezultate în urma celor 8 ani de captivitate s-au întemeiat pe antiteza între islam și creștinism; trecând sub tăcere calitatea sa de ienicar, ceea ce ar fi presupus în mod obligatoriu faptul că s-a convertit la islam, el a adus în atenția cititorilor dogma, principiile și aspectele fundamentale ale religiei islamice. Un caz similar a fost cel al lui George de Ungaria, celebrul *Captivus Septemcastrensis*, autor al binecunoscutei lucrări *Tractatus de moribus, condicionibus et nequitia Turcorum*, pe care însă nu și-a asumat-o prin semnătură. Cei 20 de ani de captivitate și-au pus în mod evident amprenta asupra personalității sale, realitate vizibilă și în lucrarea sa în care deplânge faptul că umilința produsă de calitatea sa de rob, cât și lipsa de discernământ și conviețuirea cu otomanii i-au înfrânt tăria sufletească și a acceptat convertirea. Revenit în spațiul creștin ca translator sau duhovnic el își va transpune în scris întreaga experiență, prezentând aspecte ale civilizației și culturii otomane, dar și avertizând asupra marelui pericol reprezentat de expansiunea otomană.

O altă categorie de renegați identificată de autoare este aceea a interpreților, solilor sau ambasadiorilor otomani trimiși de sultani în țările europene, toți proveniți din țări creștine, dar acceptând în varii condiții convertirea la islam. Din constatările istoricului, majoritatea acestora au provenit din regiunile cele mai expuse raidurilor otomane (Polonia, Ungaria, Transilvania, Țările Române), fiind persoane instruite, cunoscătoare de latină, care au ajuns în captivitatea otomană unde vor încerca să își valorifice atât cunoștințele deținute, cât și noua învățătură dobândită pentru a primi funcții în cancelaria sau diplomația statului otoman. Sunt prezentate cazurile lui Ioan Kierdej, Markus Scherrer, Ioachim Strasz, Sebaldus von Pibrach și Markus Benkner.

De notorietate au fost și acei renegați creștini

care au reușit să acceadă în importante funcții militare în cadrul armatei otomane, două asemenea cazuri prezentate fiind cele ale foștilor domnitori români Iliș Rareș al Moldovei și Mihnea II Turcitul al Țării Românești. Primul, convertit în 1551 (în ultimul său an de domnie) pentru a-și scăpa viața, va fi primit la curtea lui Süleyman Kanuni cu mari onoruri, devenind în timp Mehmed-beg, *sandjakbeg* de Silistra. Convertirea sa a produs un adevărat șoc în societatea moldo-veană a vremii, contemporanii săi judecându-l cu asprime; fără a putea înțelege conjunctura convertirii cât și schimbarea sa lăuntrică în urma părăsirii credinței strămoșești, el va fi ostracizat și memoria sa damnată. De altfel, el a fost singurul domnitor român în funcție care a acceptat islamul în mod public, în divanul imperial, renunțând la tronul Moldovei. La rândul său, Mihnea II Turcitul a primit noua religie în 1591, în urma mazilirii sale pentru a nu fi ucis de dușmani sau surghiunit, ca act de liberă voință, devenind, la fel ca Iliș Rareș, Mehmed-beg, *sandjakbeg* de Silistra. În mod interesant, autoarea a putut constata că această apostazie a stârnit în Țara Românească mai puțin scandal sau oprobriu. Incitant, prin vultele existenței sale, este și cazul lui Paul Markházi (Ibrahim-beg), pretendent la scaunul princiar al Transilvaniei, al cărui destin a putut fi reconstituit în detaliu de cercetătoare.

În sfârșit, majoritatea covârșitoare a renegaților au constituit în timp acele identități islamice cu obârșie creștină necunoscută, destine care au fost modificate radical în urma actului convertirii și care s-au dizolvat în timp în marele melanj etnic al Imperiului otoman fără a lăsa urme vizibile în istorie.

Pentru a conchide, lucrarea de față este o amplă frescă a unui fenomen complex care a avut impact asupra societății balcanice și parțial nord-dunărene, cu urmări din cele mai diverse și profunde. Cunoașterea desăvârșită de către autoare a limbii și paleografiei turco-osmane, precum și stăpânirea unei metode de cercetare fără cusur conferă acestui volum o calitate și consistență științifică remarcabile. În egală măsură, accesul la surse documentare, juridice și narrative din cele mai diverse i-a permis istoricului Cristina Feneșan să abordeze și să supună analizei aplicabile o serie de teme de real interes, adeseori eludate în istoriografia românească. Inserarea în textul lucrării a terminologiei turco-osmane specifice subiectului tratat face mult mai comprehensibilă lectura cărții și familiarizează cititorul cu noțiuni fundamentale ale tradiției și religiei islamice. Scrisul este elegant iar

argumentația solidă și logic condusă, ceea ce face din volumul de față o lectură interesantă, incitantă și, totodată, binevenită, un model de abordare a unui subiect sensibil dar care nu mai poate fi oculat fără a se prejudicia o parte a realităților istorice românești de acum câteva veacuri.

Ligia Boldea

Muzeul Banatului Montan, Reșița

e-mail: lboldea.ist27@gmail.com